

IQLIM O'ZGARISHLARINING DEMOGRAFIK MUOMMOLARNI KELTIRIB CHIQRISHI

Rajabova Hulkaroy

*Guliston davlat pedagogika instituti Geografiya va
iqtisodiy bilim asoslari yo'nalishi 3-bosqich talabasi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada Global iqlim o'zgarishlari, aholi migratsiyasi, iqlim o'zgarishlarining aholi migratsiyasiga ta'siri haqida ma'lumotlar berilgan.

Tayanch so'zlar: Iqlim o'zgarishi, atrof-muhit muhojirlari, ekologik joyi, iqlim migratsiyasi, qochqinlar, COP28

Iqlim migrantlari — bu iqlim o'zgarishining uchta ta'siridan kamida bittasi bilan bog'liq tabiiy muhitning to'satdan yoki asta-sekin o'zgarishi sababli qochishga majbur bo'lgan ekologik muhojirlarning bir qismi. Uchta sababga dengiz sathining ko'tarilishi, ekstremal ob-havo hodisalari, qurg'oqchilik va suv tanqisligi kiradi". Iqlim o'zgarishi qochqinlari yoki ekologik muhojirlar noqulay iqlim sharoiti tufayli o'z uylarini tark etishadi. Suv toshqinlari yoki zilzilalar kabi tabiiy ofatlar ba'zi odamlarni siqib chiqarishi mumkin, ammo iqlimning tobora pasayishi (masalan, haddan tashqari issiqlik yoki sovuq) ham migratsiyaga sabab bo'ladi. 2020 yilda ekstremal ob-havo hodisalari butun dunyo bo'ylab 30 million odamni tashlab ketishga majbur qildi, deya xabar beradi Ichki ko'chish monitoringi markazi.

Iqlim o'zgarishi 2020 va 2021 yillarda ekstremal ob-havo hodisalarining ko'payishiga olib keldi. Bunday hodisalar rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodini yomonlashtirishi, siyosiy beqarorlikni keltirib chiqarishi va oziq-ovqat, suv va boshqa muhim resurslarning mavjudligini buzishi, natijada odamlarni migratsiyaga majbur qilishi mumkin. yaxshi yoki xavfsizroq hayot izlash uchun mamlakat ichida yoki xalqaro miqyosda. Afsuski, odamning boshqa mintaqaga yoki mamlakatga ko'chib o'tish qaroriga ko'plab boshqa omillar ham ta'sir qiladi.

Bu murakkablik butun dunyo bo'ylab davlat organlari uchun odamlar guruhlarini "atrof-muhit muhojirlari" deb tan olishni qiyinlashtiradi. Afsuski, bu murakkablik iqlim o'zgarishidan ta'sirlangan odamlarni qo'llab-quvvatlovchi qonunchilikning etishmasligini anglatadi. Faqat bir nechta xalqaro shartnomalarda, masalan, Qochqinlar bo'yicha Global shartnomada migratsiya omili sifatida ekologik stress qayd etilgan.

Iqlim isishi odamning

“ekologik joyi”ni o'zgartiradi va ommaviy migratsiyani yuzaga keltiradi

Biologlar hayvonlar va o'simliklarning “ekologik joyi” haqida gapirganda, odatda u yoki bu tur yashaydigan zarur atrof-muhit omillarining yig'indisi nazarda tutiladi.

Shu jumladan, albatta, iqlim ham hisobga olinadi. Ijtimoiy va texnologik imkoniyatlari tufayli odamlar o'zlarining "ekologik joylari" chegaralarini sezilarli darajada kengaytirgan va atrof-muhit sharoitlari hayvonlarniki kabi cheklanmagan, ammo odamlar atrof-muhitdan butunlay mustaqil bo'lib qoldi, deb aytib bo'lmaydi. Shuning uchun yangi tadqiqot mualliflari odamlar uchun eng qulay va samarali yashash joylari qayerda joylashganligini va iqlim o'zgarishi ularga qanday ta'sir ko'rsatishini aniqlashga qaror qildi.

Tadqiqotda niderlandiyalik ekologlar tomonidan tuzilgan tarixiy ma'lumotlar bazasiga tayanilgan. Ma'lumotlar bazasida 12 ming yil davomidagi butun sayyoradagi aholi va qishloq xo'jaligi to'g'risida ma'lumotlar mavjud. Unda ekiladigan ekinlar, chorva mollari taqsimoti, yalpi ichki mahsulot, o'tgan va joriy o'rtacha yillik harorat ko'rsatkichlari, yog'ingarchilik va shunga o'xshash boshqa statistik ma'lumotlar mavjud. Aynan ushbu ma'lumotlar asosida olimlar odamlar uchun tarixan maqbul yashash joyi deb hisoblanadigan zonalarni aniqladi.

Ma'lum bo'lishicha, so'nggi olti ming yildan buyon ko'pchilik odamlar o'rtacha yillik harorat Selsiy bo'yicha 11-15 darajani tashkil etadigan bitta tor iqlim zonasida yashamoqda. Hozirgi qishloq xo'jaligi ekinlari va chorvachilik, asosan, xuddi o'sha sharoitlar bilan cheklangan. Insoniyat uchun yana bir qulay harorat 20-25 darajagacha bo'lib, Hindiston mussonlari ta'siri ostida bo'lgan Janubiy Osiyo hududiga to'g'ri keladi. Bu iqlim mintaqasiga aholi zichligi bo'yicha ikkinchi eng yuqori ko'rsatkich to'g'ri kelgan. Albatta, ba'zi odamlar sovuqroq va issiqroq hududlarda istiqomat qiladi — shu paytgacha insoniyat shimoldan janubiy qutbga qadar bo'lgan oraliqda joylashgan. Biroq yuqoridagi ikkita mintaqadan tashqari boshqa barcha mintaqalarda aholi sezilarli darajada ozroq va u mintaqalarda yashash sharoitlari biroz og'irroq.

Shundan so'ng tadqiqotchilar Yer aholisi o'sishining hozirgi sur'ati va haroratning hozirgi tendensiyalari saqlanib qolishi sharoitida sayyora aholisining tarqalishi keyingi 50 yil ichida qanday o'zgarishini ko'rsatadigan modelni yaratdi. Ularning hisob-kitoblariga asos sifatida xalqaro iqlim siyosatidagi sezilarli o'zgarishlarni ko'zda tutmaydigan ssenariy olingan. Bugungi kunda ba'zi ekspertlar ushbu ssenariyni pessimistik, deb hisoblaydi, chunki bu ssenariy issiqxona gazlari chiqarishni kamaytirish bo'yicha olib borilayotgan sa'y-harakatlarni hisobga olmaydi. Ammo agar vaziyat baribir keskin o'zgarmaydi, deb qabul qilinsa, unda insoniyatning iqlimiy joyi so'nggi 6 ming yildagiga nisbatan sezilarli darajada o'zgarishi mumkin.

Tadqiqot mualliflarining hisob-kitoblariga ko'ra, kelgusi 50 yil ichida o'rtacha bir yillik harorat Selsiy bo'yicha 29 darajadan yuqori bo'lgan hududlarda 3,5 milliardgacha odam yashaydi. Bugungi kunda bunday iqlim Yer yuzasining atigi 0,8 foizida, asosan, Sahroyi Kabir mintaqasida kuzatilmoqda, ammo 2070-yilga borib u 19 foiz hududga tarqalishi mumkin. Olimlarning fikriga ko'ra, sayyoraning ba'zi qismlarida sharoit yomonlashishi, boshqa qismlarida esa yaxshilanishi odamlarni

ko'chishga undaydi. Agar sayyora aholisi harorat bo'yicha o'tgan ming yillikda bo'lgani kabi taqsimlangan holda qolsa, odamlarning taxminan 30 foizi (bu eng yuqori ko'rsatkich) boshqa hududlarga ko'chib o'tishga majbur bo'ladi.

Shu bilan birga, olimlar guruhi ularning prognozida ko'plab noaniqliklar mavjudligini ta'kidlagan. Bular, asosan, issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish bo'yicha qarorlarning oqibatlari, shuningdek, insoniyatning issiq iqlimga moslashish qobiliyati bilan bog'liq. Qishloq xo'jaligi va chorvachilik uchun qulay sharoitlardan tashqarida joylashgan hududlarda iqtisodiyot qanday rivojlanadi, degan savol ham ochiq qolmoqda. Shu sababli olimlarning ta'kidlashicha, ularning ishlarini migratsiya bo'yicha bashorat sifatida qabul qilish mumkin emas, aksincha bu bo'lishi mumkin bo'lgan o'zgarishlar haqida ogohlantirishdir.

Global iqlim o'zgarishining oqibatlari ko'p sonli ixtiloflar va ommaviy ko'chishlarga ham sabab bo'ladi. Yaqinda ilm-fan bu nazariyaning haqiqatga mos kelishini tasdiqladi.

Amaliy-tizimli tahlil xalqaro instituti olimlari tomonidan o'tkazilgan tadqiqot ilk bor iqlim o'zgarishi va ortib borayotgan ixtiloflar, shuningdek, tabiiy oqibatlar tufayli yuzaga kelayotgan ommaviy ko'chishlar o'rtasida bog'liqlik mavjudligini ko'rsatib berdi. Mazkur institut Avstriyada joylashgan nufuzli ilmiy markazlardan biri bo'lib, u dunyoning yetakchi olimlarini o'zida jamlagan. Institut ekologiya, iqtisodiyot va ijtimoiy sohalarni birgalikda tadqiq qilish maqsadida AQSh va sobiq sovet ittifoqi tomonidan 1970-yillarda ta'xis etilgandi. Shundan beri jahonning 20 ga yaqin ilg'or davlatlari ushbu loyihaga qo'shilgan.

Xususan, e'lon qilingan tadqiqotda iqlim o'zgarishi 2010—2012-yillari Tunis, Liviya, Suriya, Yaman va boshqa davlatlarda bo'lib o'tgan umumiy "Arab bahori" nomi bilan ma'lum xalq qo'zg'olonlarining boshlanishiga turtki bergan muhim omillardan biri bo'lgani ta'kidlanadi. Haqiqatan ham xalq noroziligi keng ko'lamli fuqarolar urushiga aylangan Suriyadagi holat bunga misol bo'la oladi.

Mualliflar voqealarning bu yo'sinda rivojlanib ketishiga ushbu hududdagi o'rtacha havo haroratining ko'tarilganini sabab qilib ko'rsatishadi. Davomli qurg'oqchilik va ichimlik suvi taqchilligi oqibatida Suriyada bir necha yil hosil yaxshi bo'lmagan. Oqibatda qishloq aholisi ish va tirikchilik dardida shaharlarga ommaviy ko'chib keta boshlagan.

Bu o'z-o'zidan mamlakatda salbiy urbanizatsiyani yuzaga keltirdi. Shaharlarda odamlar yashin tezligida ko'payib, turarjoy yetishmovchiligi, ishsizlik muammolari keskin ortgan. Mazkur omillar odamlardagi norozilik kayfiyatining yanada kuchayishiga turtki bergan.

BMTning 2018-yil noyabr oyida taqdim qilgan ma'lumotlarida 5,6 milliondan ziyod suriyaliklarning vatanidan qochib chiqqani, yana 6 millionga yaqin odam mamlakat ichida ko'chib yurishga majbur bo'layotgani aytiladi. Aynan shunga o'xshash holat Afrika davlatlari, jumladan, Sahroyi Kabirning janubiy mintaqalarida ham kuzatilayotganini ta'kidlash o'rinli.

So'nggi vaqtlarga qadar olimlar iqlim o'zgarishi va migratsiya o'rtasidagi sabab-oqibat bog'liqliklarini o'rganishga jiddiy e'tibor qaratmay kelayotgan edi. Gap shundaki, bir omil boshqasining yuzaga kelishiga sabab bo'layotganini isbotlash uchun o'ta qat'iy va jiddiy ilmiy dalillar talab etiladi.

Mualliflar buning uchun bir qancha tadqiqotlarni umumiy lashtirib, yagona manzarani hosil qilishga harakat qilganlar. Boshlanishiga ular 2006—2015-yillar davomida boshpana so'rab, butun dunyo bo'ylab 157 davlatda qochoqlar tomonidan berilgan arizalar sonini o'rganib chiqdi. So'ng qochoqlarning asl vatanida ro'y bergan iqlim o'zgarishining dinamikasi jadvalini tuzdi. Iqlim o'zgarishining asosiy ko'rsatkichi sifatida yog'ingarchilik miqdorining tushib ketishi va parlanish hajmi olindi.

Qurolli ziddiyatlarning soni va ko'lami esa Shvetsiyada joylashgan Uppsala universiteti 1946-yildan beri yuritib keladigan qurolli inqirozlar to'g'risidagi ma'lumotlar bazasiga tayanib o'rganildi. Tadqiqotchilar tomonidan ishlab chiqilgan ilmiy modelda qochqinlarning asl vatani va ular kelgan mamlakat orasidagi masofa, har ikkala davlatdagi aholi soni, ulardagi siyosiy vaziyat, etnik va diniy guruhlar hamda boshqa omillar ham hisobga olindi.

Pirovardida, tadqiqot natijalari 2006—2015-yillar davomida iqlim o'zgarishi migratsiya darajasi va yo'nalishiga katta ta'sir etganini ko'rsatdi. Kuchli qurg'oqchiliklar esa mavjud qurolli ziddiyatlarni yanada kuchaytirgani, qurbonlar sonining keskin ortishiga sabab bo'lgani aniqlandi. Ammo tadqiqotchilar o'rtadagi sabab-oqibat bog'liqliklari bevosita emas, balki bilvosita ekanini ta'kidlaydi. Sodda qilib aytganda, iqlim o'zgarishi bevosita ommaviy ko'chishlarni keltirib chiqarmaydi, balki ijtimoiy norozilikning kuchayishiga turtki beradi. Uning ortidan inqirozlar va majburiy-ommaviy migratsiya yuzaga keladi.

Davlatni uquvsizlarcha boshqarish va qoniqarsiz demokratiya darajasi sharoitida iqlim o'zgarishi osongina qurolli ziddiyatlar va cheklangan resurslar uchun kurashni yuzaga keltirishi mumkin. Iqlim o'zgarishi muammosi dunyoni o'yga cho'mdirayotgan bir paytda prezident Donald Trampning AQShni 2015-yilgi Parij kelishuvidan olib chiqish haqida qarori dunyo bo'ylab keskin qoralandi. Parij kelishuviga ko'ra, 188 ta mamlakat, jumladan, unga imzo chekkan O'zbekiston ham global harorat oshishini odatdagidan 2 gradusdan pastroq ushlab turishga rozi bo'lgan va hatto 1,5 gradusga tushirishga intilishlarini aytganlar.

BMTning Jahon meteorologiya tashkilotiga ko'ra, AQShning bu kelishuvdan chiqib ketishi joriy asr oxirigacha global haroratni 0,3 gradusga oshirishi mumkin. Trampning da'vo qilishicha, Parij kelishuvi Amerikada millionlab ish o'rinlari yo'qolishiga sabab bo'lgan. Parij kelishuvi amerikaliklarga qimmatga tushdi, ammo Xitoy va Hindiston kabi raqib iqtisodiyotlar uchun osonroq shartlar qo'yildi, Parij kelishuvi AQShga 3 trillion dollarga tushadi, deb aytadi Donald Tramp.

Ayni damda Tramp jahon hamjamiyati bilan o'zga shartlar asosida yangi iqlim kelishuvini muhokama qilishga tayyor ekanini aytdi, ammo ko'plab davlatlar buni tezda rad etdilar. Iqlim o'zgarishi yoki boshqacha aytganda, global isish darajasi dunyodagi sanoat zavodlari, transport, qishloq xo'jaligi kabi sohalarning atmosferaga chiqarayotgan gaz chiqindilariga bog'liq. Ma'lumotlarga qaraganda, Yer yuzidagi gaz chiqindilarining 25 foizi AQShdan chiqadi.

NASAgaga ko'ra, 1880-yildan beri jahondagi o'rtacha harorat 0,8 gradusga oshgan. O'sishning uchdan biri 1975-yildan keyingi davrga to'g'ri keladi. Isib borayotgan dunyoni halokatga yuz tutishdan asrash uchun global isish darajasini 2 gradusdan pastda ushlab turish g'oyasi ilk bor 1975-yili AQShlik iqtisodchi Uilyam Nordhauz tomonidan ilgari surilgan edi. Biroq 1990-yillarga qadar biror davlat atmosferaga chiqarilayotgan parnik gazlarini cheklash masalasiga jiddiy e'tibor qaratmadi. Nihoyat, 1990-yillar o'rtasida Yevropa davlatlari ikki darajali cheklov bo'yicha qo'shma bitimlarni imzoladi. 2010-yilga kelib esa iqlim isishi muammosi BMTning asosiy siyosatidan biriga aylandi.

Ammo kichik orol davlatlar va dengiz sathidan uncha balandda joylashmagan mamlakatlar ikki darajali cheklov siyosatidan norozilik bildira boshladi. Bunday davlatlar agar iqlim isishi bundan ham past darajada ushlab turilmasa, muzliklarning erishi ortidan ko'tarilgan dengiz suvi ularning hududini bosib ketishi mumkinligini ta'kidlaydi.

2009-yili Daniya poytaxti Kopengagen shahrida iqlim isishi bo'yicha chaqirilgan sammitda iqlim o'zgarishidan eng ko'p zarar ko'rishi mumkin bo'lgan davlatlar belgilangan cheklov yanada past darajada bo'lishi zarurligini ilgari surdilar. Sammitda ishtirok etgan mamlakatlarning hammasi ham bu talabga quloq tutmadi va natijada yig'ilish samarasiz yakun topdi.

Shunday bo'lsa ham, bir yarim darajali g'oya izaiz yo'qolib ketmadi. 2015-yili Parijda bo'lib o'tgan muzokaralar davomida fransuz diplomatlari mazkur g'oya bo'yicha boy va kambag'al davlatlarni muhosaga keltirishga urindilar va bu harakat ish berdi. Olimlar global isishni atigi yarim darajaga pasaytirish katta ijobiy natijalarni olib kelishi mumkinligini ta'kidlaydi.

Olimlarning maxsus hisobotida bir yarim va ikki darajali cheklovlar o'rtasidagi farq dunyoga qanchalik ta'sir qilishi mumkinligi yuzasidan ayrim muhim raqamlar keltirilgan. Ularning asosiylari quyidagicha: dengiz suvining ko'tarilishi tufayli o'z

uyidan ajralishi mumkin bo'lgan odamlar soni 10 millionga kamayadi, 2 million kvadrat kilometr abadiy muzlik erishdan saqlab qolinadi, suv taqchilligidan qiynalayotgan dunyo ahli soni 50 foizga kamayadi, yoz faslida Arktikada muzliklar erishini atigi bir foizli cheklov ostida ushlab turishga muvaffaq bo'linadi, iqlim o'zgarishi tufayli jonzoqlarning qirilib ketishi 50 foizga kamayadi.

Global isishni bir yarim darajadan pastda ushlab turish juda mushkul masala, deydi mutaxassislar. Agar hozir insoniyat qo'lida mavjud barcha imkoniyatlar ishga solinganda ham bu maqsadga 2040-yilga boribgina erishish mumkinligi bashorat qilinadi. Iqlim isishini 1,5 gradusdan pastda saqlash hozirgi kun uchun erishib bo'lmas maqsaddek ko'rinayotgan bo'lsa-da, ko'plab davlatlar iqlim o'zgarishi muammosiga endilikda jiddiy qaramoqda. Britaniya hukumati yaqin kelajakda «atmosfera ga parnik gazlari chiqarishni nol darajaga kamaytirish bo'yicha qonun» qabul qilish masalalarini o'rganayotganini xabar qilgan.

Dubay (UNA/WAM) - Dunyo bo'ylab "iqlim migratsiyasi" to'lqinlarining kuchayishi bilan ushbu hodisaning oqibatlarini yumshatish uchun hozirda Dubayda bo'lib o'tayotgan "COP28" Tomonlar konferentsiyasiga umid bog'lanmoqda. , Iqlim o'zgarishining kuchayib borayotgan oqibatlari natijasida uning kuchayishi qo'rquvi ortib bormoqda.

Iqlim o'zgarishi odamlarning turmush tarziga ta'siri va xavf-xatarlarga yuqori bo'lgan joylarda yashash qobiliyatini yo'qotishi tufayli ichki migratsiyaning kuchli haydovchisi hisoblanadi, chunki ko'plab mamlakatlar va mintaqalarda odamlar qurg'oqchilik mavsumining kuchayishi tufayli ko'chib ketishga va migratsiyaga majbur bo'lmoqdalar, cho'llanishning kengayishi, mamlakatlarda dengiz sathining ko'tarilishi. Orollar va qirg'oq bo'yidagi shaharlar, chang bo'ronlarining kuchayishi.

Kuzatuvchilarning fikricha, "COP28" iqlim o'zgarishi oqibatlariga, jumladan, iqlim migratsiyasiga qarshi kurashish uchun radikal yechimlarga erishish uchun global umid porlashini ifodalaydi, chunki u global sa'y-harakatlarni kuchaytiruvchi va insoniyatning porloq kelajak sari qarash va intilishlarni birlashtiruvchi xalqaro platformadir.

"COP28" tomonidan ko'rsatilgan tavsiyalar va tashabbuslar iqlim o'zgarishining yangi yashash joylarini izlash uchun iqlim o'zgarishiga eng zaif hududlardan ko'chish va migratsiya darajasiga ta'siri va kutilayotgan ta'sirini kamaytirishga hissa qo'shishi kutilmoqda. ularning joylashuvi ekologik jihatdan barqarorroq joylarga.

Birlashgan Arab Amirliklari iqlim o'zgarishi bo'yicha aniq pozitsiyani egallaydi va uni bugungi kunda dunyo oldida turgan asosiy muammolardan biri deb biladi. Shu munosabat bilan mamlakat iqlim o'zgarishiga qarshi turish va eng ko'p hududlardan ko'chish va migratsiya darajasini kamaytirish bo'yicha ko'plab tashabbuslarni amalga oshirish ustida ishlamoqda. iqlim o'zgarishiga zaif.

Jahon banki tomonidan e'lon qilingan hisobotga ko'ra, iqlim o'zgarishi migratsiyaning iqtisodiy omillarini ikki baravar oshiradi, ayniqsa, dunyo aholisining 40 foizi, ya'ni taxminan 3.5 milliard kishi iqlim o'zgarishi ta'siriga juda zaif joylarda, jumladan, suv tanqisligida istiqomat qiladi. , qurg'oqchilik, issiqlik stressi va dengiz sathining ko'tarilishi va toshqinlar, toshqinlar va tropik siklonlar kabi og'ir ob-havo hodisalari.

Migratsiya omillarining oshishi bilan Jahon banki 216 yilga kelib dunyoning olti mintaqasidagi 2050 million odamni o'z mamlakatlari chegaralarida ko'chib o'tishga majbur qiladi, deb hisoblaydi, bu esa global chiqindilarni kamaytirish uchun zudlik bilan va muvofiqlashtirilgan choralar ko'rishni ko'rsatadi. issiqxona gazlari va hamma uchun inklyuziv va barqaror yashil rivojlanishni qo'llab-quvvatlash. Iqlim o'zgarishi migratsiya ko'lamini 80% gacha cheklashi mumkin.

Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, 86 yilga kelib, Sahroi Kabirdan janubi-g'arbiy Afrikada 2050 million kishi, Sharqiy Osiyo va Tinch okeanida 49 million, Janubiy Osiyoda 40 million, Shimoliy Afrikada 19 million va Lotin Amerikasida 17 million kishi iqlim o'zgarishi sababli ichki migratsiyaga majbur bo'lishi mumkin. million. Sharqiy Yevropa va Markaziy Osiyo 5 mln.

Iqlim o'zgarishi tufayli migratsiyani qo'zg'atuvchi omillarni sekinlashtirishga qaratilgan tavsiyalar qatorida global chiqindilarni kamaytirish ustida ishlash va Parij kelishuvida belgilangan harorat darajasiga erishish uchun barcha sa'y-harakatlarni amalga oshirish zarurati bor.

Iqlim o'zgarishi natijasida yuzaga kelgan ichki migratsiya ham yashil, barqaror va inklyuziv rivojlanishni uzoqni ko'zlab rejalashtirish bilan birlashtirilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Aholi geografiyasi va Demografiya asoslari Mo'minov Doniyor
2. Eco.gov.uz
3. una-oic.org
4. Kun.uz
5. Daryo.uz